

Συνοπτική περιγραφή

Δραστηριότητα για την καταναγκαστική εργασία στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μαθητές και μαθήτριες καλούνται να εξετάσουν ετερογενείς ιστορικές πηγές (κείμενα, μαρτυρίες, φωτογραφίες και μουσική) προκειμένου να στοχαστούν πάνω στο νόημα της φράσης «Arbeit Macht Frei» («Η Εργασία Απελευθερώνει») που οι ναζί συνήθιζαν να τοποθετούν στις εισόδους των στρατοπέδων.

Στόχοι

Για τους μαθητές και τις μαθήτριες:

- * Να αναπτύξουν κριτική σκέψη (ενάντια στα φαινόμενα).
- * Να μάθουν πώς να ανασυγκροτούν εννοιολογικά τα γεγονότα, να ελέγχουν και να συνδέουν τις πληροφορίες.
- * Να εμβαθύνουν τη γνώση τους για το ζήτημα της καταναγκαστικής εργασίας στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης και τη σχέση του ναζισμού με τη Βιομηχανία.

Υλικά

- * Η/Υ
- * ηχεία
- * προτζέκτορας
- * φωτοτυπίες των κειμένων
- * πρόσβαση στο διαδίκτυο

Τάξεις

Γ' Γυμνασίου – Γ' Λυκείου

Χώρος

Σχολική αίθουσα
με δυνατότητα προβολής

Διάρκεια

Μία διδακτική ώρα

Εφαρμογή

Βήμα 1 (5 λεπτά)

Προβάλλετε τη φωτογραφία στην τάξη. Ρωτήστε τους μαθητές αν γνωρίζουν τι δείχνει. Αναφέρετε ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία δείχνει την είσοδο του Άουσβιτς και ότι οι Ναζί συνήθιζαν να τοποθετούν την επιγραφή «Arbeit Macht Frei» («Η Εργασία Απελευθερώνει») στις εισόδους των στρατοπέδων συγκέντρωσης και εξόντωσης.

Τι μπορεί να σημαίνει η φράση αυτή;

Γιατί οι ναζί επέλεξαν να τοποθετήσουν τα συγκεκριμένα λόγια στις πύλες των στρατοπέδων;

Ξεκαθαρίστε στους μαθητές ότι δεν υπάρχει μία μόνο σωστή απάντηση και ότι η ερμηνεία αυτής της φράσης παραμένει ακόμα και σήμερα ένα ανοιχτό ερώτημα προς διερεύνηση. Τα κείμενα που ακολουθούν υπονομεύουν το αρχικό –φαινομενικά αθώο– νόημα της φράσης και προσανατολίζουν τη σκέψη προς νέες και σαφώς πιο σύνθετες εννοιολογικές διασυνδέσεις.

Βήμα 2 (30 λεπτά)

Χωρίστε την τάξη σε 4 ομάδες.

- Στην πρώτη ομάδα μοιράστε το κείμενο για την καταναγκαστική εργασία στο Γ' Ράιχ.
- Στη δεύτερη ομάδα μοιράστε το απόσπασμα από τη μαρτυρία του Παύλου Μώτου, ενός Έλληνα κρατούμενου σε στρατόπεδο εργασίας στη ναζιστική Γερμανία.
- Στην τρίτη ομάδα μοιράστε το κείμενο για το Ανεστραμμένο Βήτα.
- Στην τέταρτη ομάδα μοιράστε το κείμενο για το «Τραγούδι του Νταχάου».

Δώστε στις ομάδες λίγο χρόνο να διαβάσουν τα κείμενα (10 λεπτά).

Στη συνέχεια...

Ζητήστε από την **πρώτη ομάδα** να παρουσιάσει το κείμενο για την καταναγκαστική εργασία στην υπόλοιπη τάξη.

- * Πώς επωφελούνταν οι Γερμανικές επιχειρήσεις από την καταναγκαστική εργασία;
- * Πόσοι ήταν οι υπόχρεοι καταναγκαστικής εργασίας το 1944;
- * Από ποιες χώρες προέρχονταν;

Arbeit Macht Frei

Η Εργασία

Απελευθερώνει;

Ζητήστε από τη **δεύτερη ομάδα** να κάνει με τη σειρά της μία μικρή σύνοψη της μαρτυρίας:

- * Ποιος ήταν ο Παύλος Μώτος;
- * Τι πληροφορίες μάς δίνει για τις συνθήκες εργασίας στο στρατόπεδο;
- * Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της καταναγκαστικής εργασίας;

Ζητήστε από την **τρίτη ομάδα** να παρουσιάσει την ιστορία πίσω από το ανεστραμμένο βήτα και να δείξει τη φωτογραφία στην τάξη.

- * Ποιες είναι οι συμβολικές προεκτάσεις του ανεστραμμένου Β;
- * Τι σημασία μπορεί να είχε για τους φυλακισμένους η διάδοση αυτής της ιστορίας;
- * Τι μήνυμα περνούσε στον έξω κόσμο;

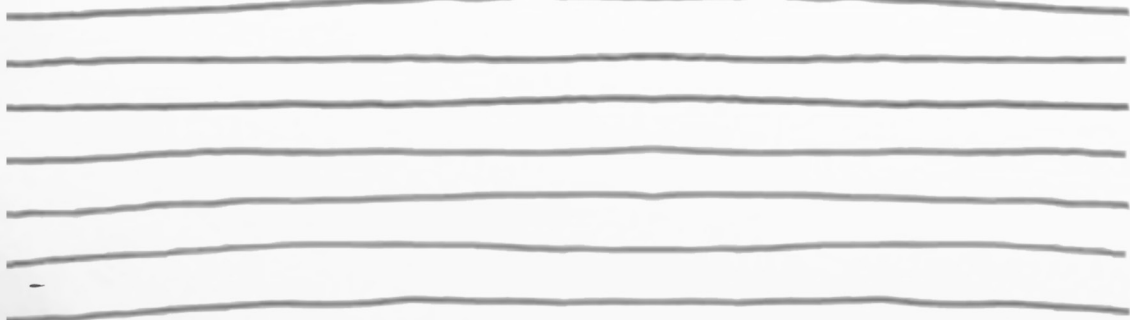
Ζητήστε από την **τέταρτη ομάδα** να παρουσιάσει στην υπόλοιπη τάξη την ιστορία πίσω από το «Τραγούδι του Νταχάου» (Dachaulied) δίνοντας τις απαραίτητες πληροφορίες και στη συνέχεια μπορείτε να το ακούσετε.

- * Πώς χρησιμοποιούν οι δημιουργοί του τραγουδιού τη φράση «η εργασία απελευθερώνει»;
- * Ποια είναι η ειρωνεία στην οποία αναφέρονται;

«Η ύπαρξη των ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης σημαδεύτηκε από μια διαρκή ένταση μεταξύ εργασίας και εξόντωσης. Έχοντας δημιουργηθεί ως τόποι τιμωρίας, και στη συνέχεια μεταμορφωθεί, στη διάρκεια του πολέμου, σε κέντρα παραγωγής, έγιναν ντε φάκτο κέντρα εξόντωσης μέσω της εργασίας». ¹

Η ένταση αυτή, που αποτυπώνεται στην αινιγματική φράση «Η εργασία απελευθερώνει», συνδέεται με τις αντιφάσεις της ναζιστικής εξουσίας: το σχέδιο εξορθολογισμού της βιομηχανικής παραγωγής που προωθούσε ο Σπερ [Speer] σε αντίθεση με την εφαρμογή της «Τελικής Λύσης» που επεξεργαζόταν ο Χίμλερ [Himmler].

¹ Enzo Traverso, *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας. Μια Ευρωπαϊκή γενεαλογία*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2013, σ. 51.

Arbeit Macht Frei

Η Εργασία

Απελευθερώνει;

Η Καταναγκαστική Εργασία στο Γ' Ράιχ

Ο Πρίμο Λέβι –ιταλοεβραίος συγγραφέας– θυμάται την ημέρα που μεταφέρθηκε στο Άουσβιτς: «Το φορτηγό σταμάτησε και είδαμε μια μεγάλη πύλη και πάνω της μια επιγραφή ζωηρά φωτισμένη (η ανάμνησή της με βασανίζει ακόμα στα όνειρά μου): ARBEIT MACHT FREI, η εργασία απελευθερώνει».

Πρίμο Λέβι, *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, μτφρ. Χ. Σαρλικιώτη, εκδ. Αγρα, Αθήνα 1997, σ. 24.

Οι ναζί υπέβαλαν εκατομμύρια ανθρώπους (αμάχους των κατεχόμενων χωρών, αιχμάλωτους πολέμου, Εβραίους, Ρομά, κομμουνιστές, αντιφρονούντες, κ.ά.) σε καταναγκαστική εργασία. Οι περισσότεροι ήταν υποχρεωμένοι να ζουν σε περιφραγμένες και φρουρούμενες περιοχές (γκέτο) ή μεταφέρονταν σε ειδικά διαμορφωμένα στρατόπεδα συγκέντρωσης και εργασίας. Αρκετές εταιρείες (όπως οι Krupp, Thyssen, I.G. Farben, Siemens, Bosch, Daimler Benz, Volkswagen, BMW, κ.λπ.) επωφελήθηκαν από αυτή την πρακτική καθώς χρησιμοποιούσαν τους εκτοπισμένους ως φτηνά εργατικά χέρια για την παραγωγή των εμπορευμάτων τους. Πολλά στρατόπεδα δημιουργήθηκαν δίπλα σε εργοστάσια, δίνοντας τη δυνατότητα στις επιχειρήσεις να εγκαταστήσουν τμήματα παραγωγής μέσα σε αυτά. Για παράδειγμα, το στρατόπεδο Μόνοβιτς, που αργότερα μετονομάστηκε σε Άουσβιτς III, χτίστηκε ακριβώς απέναντι από το εργοστάσιο παραγωγής Buna (συνθετικά ελαστικά και πετρελαιοειδή) της Βιομηχανίας I.G. Farben.

Το 1944, οι «υπόχρεοι καταναγκαστικής εργασίας» αποτελούσαν το 1/4 της εργατικής δύναμης στη Γερμανία. Σχεδόν οι μισοί εργάζονταν για ιδιωτικές εταιρείες, ενώ ένα μεγάλο μέρος χρησιμοποιούνταν από την Οργάνωση Todt –μία δημόσια κατασκευαστική εταιρεία– που είχε αναλάβει τα τεχνικά έργα και τις υποδομές των ναζί. Οι κρατούμενοι εργάζονταν υπό ακραίες συνθήκες χωρίς τη χρήση κατάλληλου εξοπλισμού ή τις απαραίτητες προϋποθέσεις σίτισης και στέγασης. Σε αρκετές περιπτώσεις, η αποδοτικότητα στην εργασία οριοθετούσε τη ζωή από τον θάνατο. Όσοι κρίνονταν ανίκανοι για εργασία ήταν οι πρώτοι που εκτελούνταν, ενώ αρκετοί ήταν όσοι πέθαιναν ή τραυματιζόνταν σοβαρά κατά τη διάρκεια της εργασίας.¹ Για την ακρίβεια, ορισμένες κατηγορίες κρατούμενων εργάζονταν κυριολεκτικά μέχρι θανάτου. Για παράδειγμα, στο στρατόπεδο Μαουτχάουζεν, αποστεωμένοι κρατούμενοι ήταν αναγκασμένοι να μεταφέρουν τρέχοντας τις ασήκωτες πέτρες του πλατομείου ανεβαίνοντας 186 σκαλοπάτια.² Σύμφωνα με τον Ιταλό ιστορικό Έντσο Τραβέρσο, οι εκτοπισμένοι «δεν αποτελούσαν εργατικό δυναμικό που προοριζόταν να αναπαραχθεί αλλά να καταναλωθεί μέχρι την εξάντλησή του, στο πλαίσιο μιας πραγματικής εξολόθρευσης μέσω της εργασίας».³

Πίνακας: Εκτοπισμένοι εργάτες στη ναζιστική Γερμανία (1944) ανά χώρα προέλευσης.⁴

Σημειώσεις

1 Βλ. το κεφάλαιο «Εργάτες στο Γ' Ράιχ: Αναμέτρηση με ένα νοσηρό πείραμα», στο Μαρία Σαμπατακάκη, *Ο τελευταίος του Κάιςλιγκεν: Στα στρατόπεδα εργασίας των ναζί*, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2014.

2 Εγκυκλοπαίδεια Ολοκαυτώματος, Καταναγκαστική εργασία: μια επισκόπηση, εδώ:

<https://www.ushmm.org/wlc/el/article.php?ModuleId=10005180>

3 Enzo Traverso, *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας. Μια ευρωπαϊκή γενεαλογία*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος,

Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2013, σ. 37.

4 John C. Beyer και Stephen A. Schneider, «Forced Labour under Third Reich», μέρος πρώτο, εδώ:

<https://goo.gl/QGmJpa>

Σύνολο	6.450.000	100,0%
Τσεχοσλοβακία	348.000	5,4%
Πολωνία	1.400.000	21,7%
Γιουγκοσλαβία	270.000	4,2%
Σοβιετική Ένωση	2.165.000	33,6%
Ουγγαρία	25.000	0,4%
Γαλλία	1.100.000	17,1%
Νορβηγία	2.000	-
Δανία	23.000	0,4%
Ολλανδία	350.000	5,4%
Βέλγιο	500.000	7,8%
Ιταλία	180.000	2,8%
Ελλάδα	20.000	0,3%
Βουλγαρία	35.000	0,5%
Ρουμανία	6.000	0,1%
Ισπανία	8.000	0,1%
Ελβετία	18.000	0,3%

Μαρτυρία του Παύλου Μώτου

Ο Παύλος Μώτος συνελήφθη από τις κατοχικές δυνάμεις το 1944 στο Δουργούτι της Αθήνας (εκεί που σήμερα είναι ο Νέος Κόσμος) σε ηλικία 25 ετών. Η σύλληψή του έγινε σε ένα από τα τελευταία μπλόκα των Γερμανών και στάλθηκε ως εργάτης-όμηρος σε στρατόπεδο εργασίας στο Κάισλιγκεν της Βάδης-Βυρτεμβέργης. Ακολουθεί ένα μικρό απόσπασμα από το ημερολόγιο που κράτησε:

«Μας αποβίβασαν στο Κάισλιγκεν όπου μας παρέλαβαν αξιωματικοί της Τοτ.¹ Οργανωμένο στρατόπεδο δεν υπήρχε, δύο παράγκες ξύλινες όλες κι όλες. Μας υπέδειξαν τη μία. Ήταν μισό μέτρο κάτω απ' το χώμα, δίχως παράθυρα, είχε μόνο μερικούς φεγγίτες. [...] Αρχισαν να μας βγάζουν για δουλειά. Από το πρωί έρχονταν διάφοροι κι έπαιρναν κρατούμενους προκειμένου να τους χρησιμοποιήσουν οπουδήποτε. Περί τις 3 του Σεπτέμβρη με πήραν κι εμένα και με έστειλαν σε κάποιο τουνέλι. Μαζί με σαράντα άλλους. Την ακριβή τοποθεσία δεν τη γνωρίζω. Ήταν ένα σύμπλεγμα τριών βουνών. Στο μέσο τους υπήρχε μια μικρή πεδιάδα, που την έκοβε στα δύο ένα ποτάμι. Στην κοιλιά του κεντρικού βουνού είχαν ξεκινήσει να ανοίγουν το τουνέλι. [...] Οι φρουροί ξεχώρισαν δέκα από εμάς και μας έδειξαν τρεις μεγάλες μπετονιέρες. Δουλειά μας ήταν να τις μεταφέρουμε πιο κοντά στο τουνέλι. Παρά την προσπάθεια, σπρώχναμε, αγκομαχούσαμε, δεν καταφέραμε και πολλά, διότι χάμω δεν υπήρχε ίσιωμα αλλά χαλίκι χοντρό και κοφτερό, και οι ρόδες των μηχανημάτων δεν μπορούσαν να κυλήσουν. Για να τις πάρουμε στα χέρια ούτε λόγος, ήταν ασήκωτες. Εγώ, δίχως υποδήματα, δυσκολευόμουν ακόμη και να σταθώ όρθιος πάνω στις πέτρες. Στο μεταξύ άρχισε να ψιχαλίζει και να φυσάει. Κρύωνα. Η βροχή δυνάμωσε και το νερό είχε πια ποτίσει τα ρούχα μου, που κολλούσαν επάνω μου. Ετρεμα, ασυναίσθητα σταματήσαμε τη δουλειά και τρέξαμε να βρούμε ένα μέρος να απαγκιάσουμε. Με το που μας παίρνει είδηση ο φρουρός, βάζει τις φωνές. Βρίζει και κλοτσάει. Σηκωθήκαμε και συνεχίσαμε. [...]

Η ζωή μου έγινε αφόρητη. Οι Γερμανοί μας σήκωναν αξημέρωτα. Εμπαιναν στην παράγκα και σφύριζαν. Σιχαινόμουν το τσιριχτό ήχο της σφυρίχτρας. Με χτυπούσε στα μηλίγγια. Αν κανείς αργούσε λίγο παραπάνω να ετοιμαστεί, τον ξυλοκοπούσαν αλύπητα. Εστεκαν συνεχώς από πάνω με όπλα στα χέρια. Μας άφηναν έξω –έτσι ρακένδυτους καθώς ήμαστε– στην παγωνιά και τη βροχή για κάνα μισάωρο έως ότου ξεκινήσουμε για το κάτεργο. Το ονομάσαμε κοιλάδα του θανάτου. Με έβαλαν να κουβαλάω πηλοφόρι χοντρές ξύλινες ράγες, τραβέρσες δηλαδή για να φτιάξουμε γραμμή για βαγονάκια. Εκανα αυτή τη δουλειά από τις έξι το πρωί έως το βράδυ δίχως σταματημό. Αδυνάτισα πολύ, το φαγητό που μας έδιναν ήταν όλο νερό, πού να με πιάσει. Ενωθα εξαντλημένος και τα γόνατα μου δεν με κρατούσαν όρθιο κάποιες φορές».²

Σημειώσεις

1 Organisation Todt: δημόσια κατασκευαστική εταιρεία που είχε αναλάβει τα τεχνικά έργα και τις υποδομές των Ναζί.

2 Απόσπασμα από το ημερολόγιο του Παύλου Μώτου, στο Μαρία Σαμπατακάκη, *Ο τελευταίος του Κάισλιγκεν: στα στρατόπεδα εργασίας των ναζί*, εκδ. Τόπος, Αθήνα 2014, σσ. 22-25.

Arbeit Macht Frei

Η Εργασία

Απελευθερώνει;

Το Ανεστραμμένο Βήτα

Σύμφωνα με μαρτυρίες,¹ όταν ο διοικητής του Άουσβιτς, Ρούντολφ Ες, διέταξε μία ομάδα φυλακισμένων σιδηρουργών να κατασκευάσουν την επιγραφή με τη φράση «ARBEIT MACHT FREI» [που σημαίνει «Η εργασία απελευθερώνει»] και να την τοποθετήσουν στην κεντρική πύλη του στρατοπέδου, οι έγκλειστοι θέλησαν να περάσουν ένα κρυφό μήνυμα αντίστασης. Τι έκαναν; Στη λέξη «ARBEIT» [που σημαίνει εργασία] κρέμασαν το γράμμα «B» ανάποδα.

Αν παρατηρήσετε την εικόνα 1, το πάνω μέρος του «B» είναι μεγαλύτερο από το κάτω. Αυτή η ιστορία δεν άργησε να διαδοθεί μέσα στο στρατόπεδο και να ερμηνευθεί ως συμβολική πράξη αντίστασης, δίνοντας κουράγιο στους υπόλοιπους κρατούμενους.

Ανάμεσα στους σιδηρουργούς που κατασκεύασαν την επιγραφή ήταν ο Πολωνός αρχιτεχνίτης Γιαν Λίβατς (Jan Liwacz). Ο Λίβατς καταδικάστηκε δύο φορές σε απομόνωση και στάλθηκε στους θαλάμους βασανιστηρίων στο Μπλοκ 11, τον Ιούνιο του 1942 και τον Μάρτιο του 1943, όπου παρέμεινε συνολικά πέντε εβδομάδες.² Το 1944, μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Μαουτχάουζεν. Μετά την απελευθέρωση, επέστρεψε στην Πολωνία όπου συνέχισε να ασκεί το επάγγελμα του σιδηρουργού μέχρι τον θάνατό του, το 1980.

Το 2013, η «Διεθνής Επιτροπή για το Άουσβιτς» σε συνεργασία με εκπαιδευόμενους της Volkswagen AG δημιούργησε ένα μνημείο ύψους 2 μέτρων με τη μορφή του ανεστραμμένου Βήτα. Από το 2014, το μνημείο τοποθετήθηκε μπροστά από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις Βρυξέλλες (βλ. εικόνα 2).

Σημειώσεις

1 <http://www.auschwitz.info/en/b-the-sculpture.html>

2 https://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Liwacz

εικόνα 1

εικόνα 2

Arbeit Macht Frei

Η Εργασία

Απελευθερώνει;

Dachaulied – Το Τραγούδι του Νταχάου

Ο σεναριογράφος Γιούρα Σόυφερ [Jura Soyfer] και ο συνθέτης Χέρμπερτ Τσίπερ [Herbert Zipper], δραστήριες προσωπικότητες στο Βιενέζικο αντιφασιστικό κίνημα, συνελήφθησαν από την Γκεστάπο μετά την προσάρτηση της Αυστρίας στο Γ' Ράιχ, το 1938. Συναντήθηκαν ξανά στο Νταχάου, όπου και οι δύο μοχλούσαν σαν άλογα μεταφέροντας κάρτα γεμάτα με βαριές πέτρες μέσα στο στρατόπεδο. Ο Σόυφερ έγραψε τους στίχους και ο Τσίπερ συνέθεσε τη μουσική για το «Dachaulied», το «Τραγούδι του Νταχάου», τον Σεπτέμβριο του 1938, ως ειρωνική απάντηση στη φράση «ARBEIT MACHT FREI».¹

Περισσότερες πληροφορίες στην ιστοσελίδα του Μουσείου των Ηνωμένων Πολιτειών για το Ολοκαύτωμα, εδώ: <http://www.ushmm.org/exhibition/music/detail.php?content=dachau>

Απόσπασμα από τους στίχους σε ελεύθερη απόδοση:

Σήκωσε την πέτρα και τράβα το καρότσι
Κανένα φορτίο δεν είναι αρκετά βαρύ για σένα
Αυτός που ήσουν κάποτε
Δεν είσαι σήμερα πια
Σκάψε με το φτυάρι στο έδαφος
Θάψε τη συμπόνια βαθιά
Και με τον δικό σου ιδρώτα
Να γίνεις και εσύ χάλυβας και πέτρα

[...]

Αλλά μάθαμε το σύνθημα του Νταχάου,
Και γίναμε ατσάλινοι
Να παραμείνεις άνθρωπος, σύντροφε,
Να είσαι άντρας, σύντροφε,
Να κάνεις καλή δουλειά, έλα σύντροφε:
Γιατί η εργασία, η εργασία απελευθερώνει
Γιατί η εργασία, η εργασία απελευθερώνει

Ακούστε το κομμάτι εδώ

<http://www.ushmm.org/exhibition/music/detail.php?content=dachau>